

**INQIROZGA QARSHI BOSHQARUV TIZIMINI
RIVOJLANTIRISH MASALALARI**

Abdullaxo‘jayev Adxamxo‘ja Isaxo‘ja o‘g‘li

Qo‘qon universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

adhamxojaabdullaxojayev@gmail.com

Komilov Muhibbulloh Xasanjon o‘g‘li

Qo‘qon Universiteti talabasi

komilovmuhibbulloh521@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada inqirozga qarshi boshqaruv tizimini shakllantirish va uni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish masalalari yoritilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyati turli tashqi va ichki xavf omillarining keskinlashuvi, raqobatning kuchayishi, global iqtisodiy beqarorliklar va texnologik o‘zgarishlar ta’sirida inqiroz xavfiga duch keladi. Shu sababli korxonalarda inqirozga qarshi boshqaruvni tizimli asosda tashkil etish, uning mohiyati, tamoyillari, funksiyalari hamda samaradorligini oshirish yo‘llarini ilmiy asosda o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Inqirozga qarshi boshqaruv, iqtisodiy xavf, risklarni boshqarish, moliyaviy barqarorlik, monitoring tizimi, inqiroz strategiyasi, boshqaruv mexanizmlari, erta ogohlantirish tizimi, korxona barqarorligi, anti-inqiroz choralar.

Kirish.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyati doimiy ravishda o‘zgarib borayotgan tashqi va ichki muhit bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, iqtisodiy beqarorlik, global moliyaviy tebranishlar, texnologik o‘zgarishlar, raqobatning kuchayishi va boshqaruvdagi xatoliklar natijasida inqiroz holatlariga duch kelish ehtimoli ortib bormoqda. Ayniqsa, jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan turli iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar, geosiyosiy ziddiyatlar va bozor talabining

keskin o'zgarishi korxonalar oldiga yangi chaqiriqlarni qo'yimoqda. Bunday sharoitda inqirozga qarshi boshqaruv tizimini takomillashtirish, korxonalarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va ularni inqiroz holatlaridan samarali tarzda olib chiqish mexanizmlarini yaratish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Inqirozga qarshi boshqaruv nafaqat iqtisodiy inqirozlar oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan choralar majmui, balki korxonada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni oldindan aniqlash, baholash va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishga mo'ljallangan kompleks boshqaruv tizimidir. Bunda korxonaning moliyaviy holati, ishlab chiqarish jarayoni, inson resurslari, marketing strategiyasi va tashkiliy tuzilmasiga ta'sir etuvchi omillar chuqur tahlil qilinadi. Inqiroz holatiga tayyor bo'lgan korxonalar tezkor qaror qabul qilish, resurslarni oqilona taqsimlash, xarajatlarni optimallashtirish, innovatsion yechimlarni joriy etish hamda bozor talabiga moslashish orqali raqobatbardoshligini saqlab qoladi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada inqirozga qarshi boshqaruv tizimini shakllantirishning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari, strategik mexanizmlari va uni rivojlantirish bo'yicha ilmiy takliflar yoritiladi. Tadqiqotda zamonaviy boshqaruv konsepsiyalari, risklarni boshqarish usullari hamda korxonalarda erta ogohlantirish tizimlarini joriy etishning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, korxonalarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda anti-inqiroz strategiyalarining o'rni va samaradorligi ochib beriladi.

Adabiyotlar sharhi

Inqirozga qarshi boshqaruv tizimini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar jahon iqtisodiyoti tajribasi va boshqaruv nazariyalarida muhim o'rin tutadi. Tadqiqotchilar tomonidan inqiroz jarayonlarining shakllanishi, ularni oldindan aniqlash mexanizmlari, inqiroz holatidan chiqish strategiyalari hamda korxonalarning barqaror rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillar keng o'rganilgan. Ushbu bo'limda mavzu bo'yicha asosiy nazariy yondashuvlar, mualliflar qarashlari hamda amaliy tadqiqotlar tahlil qilinadi.

XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida P. Drucker, I. Ansoff, M. Porter kabi klassik boshqaruv nazariyotchilari korxonalarda strategik boshqaruvning

ahamiyatini ko'rsatib berib, inqirozga qarshi boshqaruvning asosiy yo'nalishlari, xususan, strategik rejalashtirish, risklarni boshqarish va bozor holatini tahlil qilish mexanizmlarini ishlab chiqqanlar. I. Ansoffning "Strategik boshqaruv" konsepsiyasida bozor muhitining o'zgaruvchanligi, xavf omillarini oldindan baholash va erta ogohlantirish tizimi korxona barqarorligi uchun muhim omil sifatida qayd etiladi. M. Porterning raqobat strategiyalari esa inqiroz sharoitida korxonaning ustunliklarini saqlab qolish va yangi imkoniyatlarni aniqlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmet qiladi.

Xorijiy tadqiqotlar qatorida E. Altman tomonidan ishlab chiqilgan Z-indeks modeli alohida o'rin tutadi. Ushbu model korxonalarning moliyaviy barqarorligini baholash va potensial inqirozni oldindan aniqlashda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, J. Keynesning iqtisodiy inqirozlar haqidagi nazariyalari, iqtisodiy sikllar va talabning pasayishi natijasida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar inqirozga qarshi boshqaruvning makro darajadagi yondashuvini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Mahalliy olimlar – A. Vahobov, Q. Abdullayev, Sh. Sodikov, M. Islombekov va boshqalar O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida inqirozga qarshi boshqaruv tizimini shakllantirish, risklarni baholash, korxonalarda moliyaviy tahlil usullarini takomillashtirish va iqtisodiy barqarorlikni oshirish bo'yicha ilmiy ishlanmalarni ilgari surganlar. Ularning tadqiqotlarida korxonalar uchun inqirozga qarshi chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish, resurslardan samarali foydalanish, investitsiya siyosatini takomillashtirish hamda raqobatbardoshlikni oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Inqirozga qarshi boshqaruv bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda innovatsion texnologiyalar va raqamli tizimlarning roli alohida e'tirof etiladi. Xususan, Big Data, Data Analytics, raqamli monitoring tizimlari, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari korxonalar faoliyatini real vaqt rejimida tahlil qilish, kutilayotgan xavflarni erta aniqlash hamda qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, inqirozga qarshi boshqaruv tizimi ko'p

omilli, kompleks yondashuvni talab etadi. Ilmiy manbalarning aksariyati inqirozlarning oldini olishda strategik boshqaruv, moliyaviy tahlil, risklarni baholash, monitoring tizimini takomillashtirish va innovatsion yondashuvlarning o'rnini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, mahalliy iqtisodiy sharoitlar, korxonalarning rivojlanish darajasi va bozor talabidan kelib chiqib, inqirozga qarshi boshqaruv mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligi ko'rsatib o'tiladi.

1-jadval

Korxonalarda inqirozga qarshi boshqaruv ko'rsatkichlarining hududlar va yillar bo'yicha o'zgarishi (shartli ma'lumotlar)

Hududlar	2020-yil – Inqiroz xavfi darajasi (%)	2021-yil – Inqiroz xavfi darajasi (%)	2022-yil – Inqiroz xavfi darajasi (%)	2023-yil – Inqiroz xavfi darajasi (%)	2024-yil – Inqiroz xavfi darajasi (%)
Toshkent shahri	42%	38%	33%	29%	25%
Toshkent viloyati	47%	43%	39%	35%	31%
Farg'ona viloyati	51%	48%	44%	40%	36%
Andijon viloyati	49%	45%	41%	37%	34%
Namangan viloyati	53%	50%	46%	42%	38%
Samarqand viloyati	46%	42%	38%	33%	30%
Buxoro viloyati	44%	41%	36%	32%	28%
Xorazm viloyati	55%	52%	47%	43%	39%
Qashqadaryo viloyati	57%	54%	50%	46%	41%
Surxondaryo viloyati	59%	56%	52%	48%	44%
Qoraqalpog'iston Respublikasi	60%	58%	54%	50%	46%

Yuqoridagi jadvalda 2020–2024-yillar davomida O'zbekistonning bir nechta hududlari bo'yicha korxonalarda inqiroz xavfi darajasining o'zgarishi tahlil qilingan. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ko'rsatilgan barcha hududlarda inqiroz xavfi yildan-yilga pasayib borgan bo'lib, bu inqirozga qarshi boshqaruv tizimining bosqichma-bosqich takomillashib borayotganidan dalolat beradi.

Birinchidan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatida inqiroz xavfi boshqa hududlarga nisbatan pastroq ekanligi kuzatiladi. 2020-yildagi 42-47 foizlik xavf darajasi 2024-yilga kelib 25-31 foizgacha kamaygan. Bu hududlarda iqtisodiy infratuzilma rivojlanganligi, investitsiya oqimining yuqoriligi, boshqaruv tizimining nisbatan barqarorligi va raqamli texnologiyalarni faol joriy etish bunga sabab bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan, Farg'ona vodiysi hududlari - Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida inqiroz xavfi darajasi yillar davomida izchil pasaygani holda, dastlabki yillarda yuqoriligi bilan ajralib turadi. Masalan, Namangan viloyatida 2020-yilda 53 foiz bo'lgan xavf darajasi 2024-yilda 38 foizgacha kamaygan. Bu ko'rsatkichlar ushbu hududlarda sanoat korxonalari soni ko'pligi, lekin boshqaruvdagi tizimli kamchiliklar hamda raqobatning yuqoriligi bilan izohlanishi mumkin.

Uchinchidan, Samarqand, Buxoro va Xorazm viloyatlarida inqiroz xavfi o'rtacha darajada bo'lib, 2020-yilda 44–55 foizni tashkil etgan. 2024-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 28–39 foizgacha pasaygan. Bu hududlarda turizm, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarining rivojlanishi inqiroz xavfini kamaytirishga xizmat qilgan.

To'rtinchidan, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi eng yuqori inqiroz xavfi qayd etilgan hududlar hisoblanadi. Ularning 2020-yildagi 57–60 foizlik ko'rsatkichlari 2024-yilga kelib 41–46 foizgacha tushgan bo'lsa ham, boshqa hududlarga nisbatan baribir yuqoriligicha qolmoqda. Buning asosiy sabablari sifatida ishlab chiqarish quvvatlarining yetarli darajada modernizatsiya qilinmaganligi, investitsiya jalb qilishdagi qiyinchiliklar, infratuzilmaning sust rivojlangani va boshqaruv tizimlarining samaradorligi pastligi ko'rsatilishi mumkin.

Umuman olganda, jadval tahlili shuni ko'rsatadiki: 2020–2024-yillar davomida barcha hududlarda inqiroz xavfi sezilarli darajada kamaygan; Inqirozga qarshi boshqaruv tizimiga qaratilgan davlat siyosati va iqtisodiy islohotlar o'z samarasini bermiqda; Hududlar o'rtasida farqlar hamon mavjud bo'lib, iqtisodiy rivojlanish darajasi past bo'lgan hududlarda xavf yuqoriroq; Infratuzilmani

yaxshilash, investitsiyalarni kengaytirish, texnologik modernizatsiya va boshqaruv samaradorligini oshirish inqiroz xavfini yanada kamaytirishi mumkin.

Xulosa. Inqirozga qarshi boshqaruv tizimi zamonaviy korxonalar faoliyatini samarali tashkil etishda eng muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar turli tashqi va ichki xavf omillari bilan yuzma-yuz keladi, global iqtisodiy tebranishlar, pandemiyalar, geosiyosiy beqarorlik, texnologik o'zgarishlar va raqobatning kuchayishi esa inqiroz xavfini yanada oshiradi. Shu sababli korxonalarda inqirozga qarshi boshqaruvning puxta yo'lga qo'yilishi ularning barqarorligini ta'minlash, raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy beqarorliklardan minimal yo'qotishlar bilan chiqish imkonini yaratadi.

Foydalaningan adabyotlar

1. Drucker, P. F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. Harper Business, 2007.
2. Ansoff, I. Strategic Management. New York: Palgrave Macmillan, 1984.
3. Porter, M. E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. Free Press, 1998.
4. Altman, E. I. Corporate Financial Distress and Bankruptcy: Predict and Avoid Bankruptcy, Analyze and Invest in Distressed Debt. Wiley Finance, 2010.
5. Keynes, J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. Macmillan, 1936.
6. Vahobov, A. V. Korporativ boshqaruv asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
7. Abdullayev, Q. Inqirozga qarshi boshqaruv: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2020.
8. Sodiqov, Sh. Korxona iqtisodiy xavfsizligi va risklarni boshqarish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Korxonalar moliyaviy barqarorligini oshirish va inqirozga qarshi choralar" bo'yicha qarorlari (2019–2024-yillar).

10. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi hisobotlari (2020–2024).
11. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report (2020–2024).
12. World Bank. Global Economic Prospects (2021–2024).
13. OECD. Risk Management and Corporate Governance. OECD Publishing, 2014.
14. Kotler, P. & Keller, K. L. Marketing Management. Pearson, 2016.
15. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. MIT Press, 2014 (raqamli boshqaruv bo'yicha).